

ІНСТИТУТ СПІВУЧАСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У Кримінальному кодексі (далі КК) України 2001 р. інституту співучасті присвячено самостійний розділ. Норми останнього більш детальніше (порівняно з КК 1960 р.) регламентують поняття й ознаки співучасті, вносять низку нових положень у визначення видів співучасників, закріплюють правила кваліфікації діянь спільно діючих осіб. Поряд із цим у КК з'явилися норми, що містять ознаки вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою і злочинною організацією, положення про добровільну відмову співучасників, ексцес виконавця та ін.

Порівняльно-правовий аналіз норм про співучасть КК 1960 р. і КК 2001 р. дозволяє відмітити деякі особливості регламентації зазначеного інституту в чинному кримінальному законодавстві.

У ст. 26 КК 2001 р. співучастю визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Це формулювання, вироблене в результаті довголітніх теоретичних досліджень, поглиблює поняття співучасті і вносить у нього низку принципово нових положень порівняно з тими, що містилися у ст. 19 КК 1960 р. Зокрема, новий КК (ст. 26) передбачає, що співучасть має місце тільки там, де у вчиненні злочину беруть участь декілька осіб, які наділені ознаками *суб'єкта* злочину. Звідси випливає, що співучасником може бути тільки фізична осудна, яка досягла відповідного віку, а в деяких випадках, передбачених окремими статтями Особливої частини КК (наприклад, статтями 117, 164, 364-370 та ін.), ця особа повинна бути наділена ознаками спеціального суб'єкта. Таке визначення дозволяє уникнути хибного тлумачення закону, яке ще зустрічається в судовій практиці, коли одна лише кількісна ознака (декілька осіб) лежить в основі кваліфікації злочину

як вчиненого у співучасті (див. п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини” від 27 березня 1992 р.) [1, с.180-189].

Із визначення співучасті випливає однозначний висновок: співучасть у злочині, вчиненому з необережності, неможлива. Причому в ст. 26 КК 2001 р. зроблено важливе законодавче уточнення, яке свідчить про те, що співучасть неможлива не тільки у злочині, де всі його учасники діють з необережності, а й там, де одна особа вчиняє злочин умисно, а інша - з необережності. Саме тому в ст. 26 КК підкреслюється, що співучастю у злочині є умисна спільна участь у вчиненні *умисного* злочину. Необхідно також зазначити, що закон (ст. 26), говорячи про умисел при співучасті, не вказує на його види, допускаючи тим самим, що умисел може бути як прямим, так і непрямим [2, с. 194].

Чинний КК залишив без змін класифікацію співучасників злочину, яка передбачалася КК 1960 р. Як і раніше, ними поряд із виконавцем визнаються організатор, підбурювач (у попередньому КК – підмовник) і пособник (ч. 1 ст. 27 КК). Збереження такої класифікації цілком обґрунтовано, оскільки вона базується на тій функціональній ролі, яку виконує конкретний суб'єкт при здійсненні злочину у співучасті. Однак залишення принципового підходу до визначення видів співучасників не означає, що інститут співучасті в цій частині не зазнав ніяких змін [3, с. 69]. Власне кажучи, кожному з видів співучасників у законі дається більш точна характеристика.

Так, у ч. 3 ст. 19 КК 1960 р. виконавцем визнавалася особа, яка безпосередньо вчинила злочин. А в ч. 2 ст. 27 КК 2001 р. виконавцем (співвиконавцем) визнається особа, яка вчинила злочин у співучасті з іншими суб'єктами безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності. Таким чином, у новому КК точніше сформульовано визначення виконавця і вказано, що він: а) має відповідати ознакам загального чи спеціального суб'єкта злочину; б) вчиняє злочин у *співучасті з іншими суб'єктами*; в) вчиняє злочин безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності.

Важливим є зроблене в новому КК уточнення, згідно з яким виконавцем злочину визнається не лише особа, яка вчинила його

безпосередньо, тобто власними діями виконала цілком або хоча б частково об'єктивну сторону злочину, а й та, яка брала в ньому участь "опосередковано". В останньому випадку закон має на увазі так зване "посереднє заподіяння злочину", коли особа, яка фактично виконала об'єктивну сторону злочину, не підлягає кримінальній відповідальності (наприклад, через недосягнення відповідного віку, за відсутністю вини, наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності - статті 39-41 КК України).

Визначення поняття організатора також зазнало істотних змін. У КК 1960 р. (ч. 4 ст. 19) організатором визнавалась особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. У ч. 3 ст. 27 КК 2001 р. функціональну роль організатора окреслено ширше і формами його участі у злочині закон визнає: 1) організацію вчинення злочину; 2) керівництво підготовкою чи вчиненням злочину; 3) організацію чи керівництво організованою групою чи злочинною організацією; 4) забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 5) забезпечення приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

На відміну від КК 1960 р., у КК 2001 р. дається не тільки визначення підбурювача, а й указуються найбільш характерні способи підбурювання. У ч. 5 ст. 19 КК 1960 р. підбурювачем вважалась особа, яка схилила до вчинення злочину. У ч. 4 ст. 27 КК 2001 р. визначення підбурювача сформульовано шляхом перелічення найбільш поширених способів такого схиляння. Закон указує, що до них належать умовляння, підкуп, погроза, примус, і додає, що можливі й інші способи схиляння співучасника до вчинення злочину. Більш того, у КК 2001 р. підкреслюється, що підбурювання спрямовано на схиляння до вчинення злочину *іншого співучасника*. Це положення уточнює два важливих моменти: по-перше, підбурювач схиляє до вчинення злочину тільки особу, яка наділена ознаками суб'єкта злочину; по-друге, підбурювач може схилити до вчинення злочину не тільки виконавця, а й будь-якого іншого співучасника.

Низка принципово нових положень щодо визначення пособника міститься в ч. 5 ст. 27 КК 2001 р. Зокрема: 1) у чинному КК йдеться про сприяння вчиненню злочину *іншими співучасниками*; 2)

визначення поняття пособника у КК 2001 р. доповнено новими способами вчинення такої діяльності, відповідно до яких пособником також є й особа, яка заздалегідь обіцяла придбати чи збути предмети, здобуті злочинним шляхом; 3) перелік способів пособництва у КК 2001 р. не є вичерпним, тоді як із положень КК 1960 р. можна було зробити помилковий висновок про те, що способи сприяння вчиненню злочину зазначені вичерпним чином.

Більш точне законодавче визначення кожного з видів співучасників дозволить глибше з'ясувати сутність цього інституту, а також уникнути помилок при відмежуванні співучасті від індивідуального вчинення злочину, при кваліфікації діянь спільно діючих осіб, звільненні їх від кримінальної відповідальності і призначенні покарання.

Уперше в КК 2001 р. правову регламентацію отримали також форми співучасті. Згідно з ч. 1 ст. 28 КК 2001 р. вчинення злочину групою осіб має місце там, де в ньому брали участь не просто декілька співучасників, а два чи більше виконавців (співвиконавців) без попередньої змови між собою. У цьому випадку діяльність одного виконавця (співвиконавця) приєднується до діяльності іншого (інших) уже в процесі вчинення (тобто на стадії замаху) злочину, але до його закінчення. Причому це питання врегульовано не тільки у ст. 28, а й у ч. 2 ст. 27 КК, зі змісту якої можна зробити висновок, що в злочині можуть брати участь декілька співвиконавців.

У ч. 2 ст. 28 КК 2001 р. зазначено, що злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Головною ознакою цієї форми співучасті є попередня змова співучасників на спільне вчинення злочину, що повинна відбутися до стадії замаху на злочин. Лише в цьому випадку така змова може бути визнана попередньою. Зі змісту закону виходить, що для наявності цієї форми співучасті не вимагається, щоб кожен з її учасників був співвиконавцем.

Визначення поняття організованої групи раніше наводилося лише в науці й судовій практиці (п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності" від 25 грудня 1992 р.) [1, с. 198-214]. Практика застосування закону показала, що воно потребує

подальшого вдосконалення. З урахуванням цього поняття організованої групи на сьогодні закріплено прямо в законі і характеризується такими моментами: а) у новому визначенні організованої групи змінено кількісний склад співучасників. Якщо раніше така група мала місце й там, де до її складу входило дві або більше особи, то зараз закон передбачає, що вона повинна включати не менше трьох осіб; б) така група передбачає обов'язкову наявність попередньої змови між її учасниками; в) учасники групи не просто домовляються між собою про спільне вчинення злочину, а становлять *стійке* об'єднання; г) наявність такої групи припускає різноманітну організаційну діяльність (розробку плану, розподіл ролей тощо). Необхідно зазначити, що саме створення організованої групи вже являє собою готування до вчинення злочину, а в низці випадків визнається закінченим злочином (наприклад, ст. 392 КК).

Уперше як у Загальну, так і в Особливу частини КК включено поняття злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК), яка характеризується низкою специфічних ознак, серед яких: 1) стійке об'єднання декількох осіб (трьох і більше); 2) ієрархічне об'єднання; 3) члени або структурні частини такого об'єднання за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою: а) безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації; б) керівництва; в) координації злочинної діяльності інших осіб; г) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Враховуючи підвищену суспільну небезпечність злочинної організації, законодавець в Особливій частині КК (ст. 255) визнає самостійним складом злочину як саме створення злочинної організації, так і участь у ній.

В окремій нормі КК України (ст. 29) вперше вирішено питання про відповідальність співучасників. У цій нормі закону закріплено положення про особливості кримінальної відповідальності спільно діючих осіб, згідно з якими: 1) виконавець підлягає відповідальності за вчинений ним злочин (його дії кваліфікуються за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК); 2) організатор, підбурювач і пособник підлягають відповідальності за співучасть у тому злочині, який учинив виконавець (їх дії кваліфікуються не тільки за статтею Особливої частини КК, а й за ст. 27 Загальної частини КК); 3) ознаки, що характеризують особу окремого

співучасника (наприклад повторність), ставляться в вину лише цьому співучасникові; 4) об'єктивні й суб'єктивні ознаки, які впливають на кваліфікацію дій виконавця (наприклад, спосіб вчинення злочину, мотив) ставляться у вину лише тому співучасникові, який усвідомлював їх наявність; 5) співучасники не підлягають відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їх умислом. Отже, питання про відповідальність співучасників при ексцесі виконавця знайшло своє безпосереднє законодавче вирішення.

У новому КК також закріплено норму про відповідальність організаторів та учасників організованої групи і злочинної організації (ст. 30), відповідно до якої: а) організатор підлягає відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом; б) учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають відповідальності за злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував кожен із них. Учасник злочинної організації звільняється від відповідальності при наявності умов, передбачених статтями 255, 258, 260 КК (вихід зі злочинної організації, добровільне повідомлення органам влади про її діяльність, сприяння викриттю її учасників).

На відміну від КК 1960 р., який містив лише загальну норму про добровільну відмову (ст. 18), у чинному КК закріплено норму і про добровільну відмову співучасників (ст. 31). Регламентуючи особливості добровільної відмови організатора, підбурювача й пособника, закон зазначає, що така відмова може виражатися не тільки в безпосередньому припиненні доведення злочину до кінця виконавцем, а й у своєчасному повідомленні органам влади про злочин, що готується або вчиняється. Це положення, якому раніше надавалася неоднозначна правова оцінка в судовій практиці, уперше прямо закріплено в законі. Відображено в законі і специфіку добровільної відмови пособника від співучасті у злочині не тільки шляхом активної поведінки (відвернення доведення іншими співучасниками злочину до кінця), а й у результаті пасивної поведінки (ненадання коштів чи знарядь або не усунення перешкод учиненню злочину). Таким чином, у законі безпосередньо вказується на дві форми добровільної відмови від учинення злочину з

урахуванням того, чи мало місце інтелектуальне або фізичне пособництво.

Викладене дозволяє зробити висновок, що в регламентації інституту співучасті зроблено ще один значний крок, який відбиває сучасні досягнення кримінально-правової науки й відповідає потребам слідчо-судової практики сьогодення.

Список літератури: 1. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963 – 1997 роки) із змінами і доповненнями за станом на 8 лютого 1998 року. – Сімферополь: Таврія, 1998. – 712 с. 2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с. 3. Мельник М. Види співучасників за новим Кримінальним кодексом України //Право України. – 2001. - №11. – С. 69-74.

Надійшла до редакції 18.10.2002 р.